

BALOGH ELEMÉR

Reflexiók a középkori európai perjoghoz

Nagy örömmel fogtam hozzá e tanulmány elkészítéséhez, hiszen kedves kollégám, Blazovich László professzort köszöntjük 70. születésnapja alkalmából. Régi és kedves szokás szerint tudóst köszönteni alkalmasabb módon, mint szakmája kedvelt témái közül választott tanulmánycsokrot átnyújtani, aligha lehet. Ilyenkor az ember olyan témához nyúl, ami közös pontot jelent a laudáló és az ünnepelt között. Jól ismert tény, hogy Blazovich László a középkori magyar és európai jogtörténet kiemelkedő kutatója, neve egybeforrott a Szász tükrö¹ és a Sváb tükrö² magyarra fordításával és igényesen jegyeztelt, mi több: glosszált és számos értelmező tanulmánnyal kísért közreadásával. Mivel jómagam is behatóan foglalkozom az európai középkor egyházi jog történetével, adódott a lehetőség, hogy a nagy középkori 'tükrök' kínálta jogintézmények egy némelyikével kapcsolatban kifejtsem röviden álláspontomat.

A két kiemelkedően fontos német jogkönyv, a Szász és a Sváb tükrö tanulmányozása sok-sok tanulsággal szolgált, számos új nézőponttal egészítette ki az egyházi bíráskodás kutatása során szerzett ismereteimet. A rendkívül részletes szabályozás pontosan kirajzolja azokat a kontúrokat, amelyek a középkori Európa jogéletének teljes formavilágát kifejezte. A római-kánoni jog valódi újszerűsége csak annak fényében érthető meg és értékelhető helyesen, ha világos képet kapunk arról a jogi kultúráról, évszázados szokásrendről, amelynek társadalmi, jogi viszonyai közepette lassan-lassan teret nyert, majd uralkodó jogi doktrínává emelkedett a *gelehrtes Recht*. Ebben a tisztánlátásban való előrehaladásomat nagymértékben köszönhetem az Ünnepeltnek, aki bevezetett a 'tükrök' jogtörténetének varázslatos világába.

Szeretettel ajánlom tehát szerény dolgozatomat tudós barátomnak, tisztelt tanszéki kollégámnak, életkorával és életművével kiérdemelt emlékkönyvébe – s talán azoknak is, akik éppoly elkötelezettek a letűnt középkor csodálatában, mint az e kötettel megajándékozott Ünnepelt.

*

Az antik Róma bukását követő századok során szinte észrevehetetlen lassúsággal, de utólag elég jól rekonstruálható módon, alapvető szabályaiban, gyakorlatban formálódott

¹ Blazovich László – Schmidt József (közreadják): EIKE VON REPGOW: *A Szász tükrö*. (A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára 5), Pólay Elemér Alapítvány – Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2005 (a továbbiakban: *A Szász tükrö*).

² Blazovich László – Schmidt József (közreadják): *A Sváb tükrö*. (A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára 35), Pólay Elemér Alapítvány – Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2011 (a továbbiakban: *A Sváb tükrö*).

elvi tételeiben sok-sok közös vonást felmutató módon épült fel az Alpoktól északra elterülő országokban a jórészt germán jogi tradícióra épülő jogrend. Mivel minden ősi jogrend eredendően eljárásjogi szabályokban ölt testet, melyben az anyagi jog csak lassan formálódik, ezért egy-egy jogrendszer habitusának főbb jellegzetességei leginkább formai jegyeiben ragadhatók meg. Ezek a vonások tesznek egy jogrendszert mindjárt kialakulásától kezdve egyénivé, s legmarkánsabb elemei szilárd pilléreként állandósulnak is. Példának okáért említhetem az angolszász jogi kultúrában meggyökeresedett esküdtszék intézményét, mely nélkül el sem tudnánk képzelni angol vagy amerikai jogvitát. Ott az esküdtszékkel a legszorosabb kapcsolatban álló ősi megfontolás, hogy tizenkét embernek jogában áll ítéletet mondani, akár halált osztani valamely megvádolt személy felett, számtalan világhírű, szépirodalmi alkotásnak is témájává lett.³ A kontinentális jog, benne az eljárásjog, más utakon járt.

A népvándorlás évszázadait követő időkben az európai kontinensen tartományonként nagyon sok eltérő konkrét vonással, de kontúrjaiban mégis döntően közös jellemzőkkel leírhatóan formálódott egy fejlődőképes új jogrend. A mára már részletesen leírt perjogtörténet az *accusatorius* jelzővel illeti ezt a korszakot, mely az ősi germán jogi szokásokból vette eredetét, s legfontosabb elvei között említhetjük a szóbeliséget és a formális bizonyítási eszközök használatát, valamint azt a gyakorlatot, hogy az eljárás a jogvitává fajult nézeteltérésben érintett felek szabályozott küzdelme volt. A kor kulturális színvonala és az írásbeliség csekély jelentősége magyarázza véleményem szerint döntően, hogy az antik Róma magasán fejlett perjogi kultúráját követően egy alacsonyabb civilizációs szinten folytatódott Európa jogtörténete – legalábbis a kontinens nyugati felén, hisz tudjuk, hogy Bizáncban majd' ezer évig tovább élt a hajdanvolt római jog.

Európa e nyugati féltekéjének felbecsülhetetlen jelentőségű szellemi kapacitását képviselte a római egyház, mely adaptálta saját belső joga számára a letűnt római birodalom jogát (*ecclesia vivit lege Romana*). Úgy az általános társadalomtörténetből, mint az egyház történetéből jól tudjuk, hogy a keresztény egyház univerzális igénnyel fordult hívei felé, akiket sohasem pusztán a szakrális történések szemlélőinek, hanem a szent páli teológia jegyében Krisztus titokzatos teste tagjainak tartott. Ebből a megfontolásból adódott a következtetés, hogy az egyház vezetésének nemcsak joga, de kötelezettsége is tagjainak életével, sorsával törődni – még hozzá nemcsak a lelkiekkel, hanem a világiakkal is. Az antik római reminiscenciákba ágyazott európai fejlődésben kezdettől önként adódott a minta: a hatalom, a társadalom irányító pozíciót betöltő tényezőinek a *iurisdictio* komplex feladatkörét is el kellett látnia. Már a szent ágostoni királyeszmény letette a garast ama követelmény mellett, hogy a jó király törvényt ad népének. Mennyivel inkább így volt ezzel az egyház, mely intellektuális tradíciói talaján és számottevő szellemi kapacitás birtokában nekiláthatott a jogalkotás és a jogszolgáltatás intézményes kiépítésének.

³ Elég legyen csak Agatha Christie egyik legismertebb krimijét említeni, amelyben Poirot feltáró elemzésében hangzanak el e szavak: „eszembe jutott Arbutnot ezredes megjegyzése az esküdtszék intézményéről. Az esküdtszéknek tizenkét tagja van [...] Magam elé tudtam képzelni ezt a különös esküdtszéket, tizenkét önjelölt esküdtet, aki halálra ítéli és a körülmények kényszerítő volta miatt személyesen ki is végzi Rachettet.” Gyilkosság az Orient Expressen. Európa könyvkiadó, Budapest, 2004, 274. p.

Ezzel párhuzamosan azonban működött már észak Európa társadalmában egy ősi perjogi tradíció, mely az egyházi jog fejlődésének és expanziójának kritikus szintet elérő idejéig autonóm módon működött és fejlődött. A 13. században érkezett el úgymond az idők teljessége, amikor az egyház már elég erősnek és felkészültnek érezhette magát, hogy jogi kultúráját és finoman kidolgozott intézményrendszerét nemcsak felkínálja, de számos területen imperatív módon érvényesítse is az őt körülvevő világban. Egy olyan világban, a középkori Európában, ahol az egyházat nemcsak a világ vette körül, hanem az egyház is körülvette azt, szinte minden apró részletében átszötte a világ dolgait, benne az emberek életviszonyait. Innen pedig már kényszerítően következett az a részleteiben még mindig kevésbé ismert folyamat, melynek során az egyház jogszolgáltató tevékenységével a civil társadalom mindennapjaiban is alakítóan részt vett.

Nagyon izgalmas kérdés tehát annak vizsgálata, hogy milyen szabályozási formában élt a 13. században a nagy német jogkönyvekből megismerhető tartományi és hűbéri jog, a germán eredetű középkori perjogi tradíció, amely bonyolult kölcsönhatásba került az akkor újszerűnek ható, római jogon alapuló (*ius novum*) kánoni perrel. A kettő jogtörténeti szintéziséből születtek meg ugyanis a modern kontinentális eljárásjogok. Dolgozatomban a „tükör” által megőrzött bizonyítási szabályok néhány fontosabb fajtáját vizsgálom, melyeknek, ha tetszik: tükröt tartok egy egészen más kultúra irányából. Szembesítem a formális bizonyítás jelenségére rácsodálkozó kortárs, de nem európai szemtanúkkal, akiknek nézőpontja mintha közelebb állna mai szemléletünkhöz. A történelem nemcsak ismétli önmagát, hanem a történelmi *déja vu* érzése is megérinti az olvasót, ha elfogulatlanul, idegen kűtföket is kézbe vesz egy-egy téma tanulmányozása során.

A vádelvű per bizonyítási rendszere

Csupán felszínesen tekintve is a legszembeötlőbb vonása volt az *accusatorius* pernek, melyet így vádelvű pernek is mondunk, a bizonyítás erősen formális jellege. Ennek lényege röviden abban ragadható meg, hogy a perben nem annyira a jogvita alapjául szolgáló történeti tényállás elemeinek tárgyszerű bizonyítására helyeződött a hangsúly, hanem sokkal inkább a felek perbeli kijelentései hitelének mérlegelésére. Itt és így kapcsolódott a szóbeliség a formális bizonyításhoz.

Az az alapvető körülmény, hogy a per szóban zajlott, tulajdonképpen az egész bizonyításra rányomta a bélyegét. A bírósági szemle⁴ és alkalmasint az okleveles bizonyítás

⁴ Egy több mint érdekes esetet említ a jelen kötet ünnepeltje a Sváb tükörhöz írt bevezetőjében: „A szemle egy szabályban, a 201i-ben fordul elő, amelyet a Bibliából emelt át a szerző. Abban az esetben, ha a férj tagadja, hogy későbbi feleségét az apa ígérete ellenére nem szűzen kapta a házasságba, az apa és anyja a lányt vigyék el férjétől azzal a vásszonnal vagy szövet anyaggal, amelyen a nászéjszakán a férjével együtt hált, mutassák be azt a bírónak, valamint azoknak a férfiaknak és asszonyoknak, akik meg tudják állapítani, hogy szűz volt-e. (Swsp. Tj. 201i. sz. Vö. Mtörv. 22, 13–22.)” A Sváb tükör, 56. p. Magam is egyetértek Bernd Kannowskival, aki kétségbe vonja ennek a szemlének a hitelességét, főleg tárgyszerűségét, hisz szigorúan mérlegelve a tényeket, egyáltalán nem biztos, hogy a vér férfitől vagy nőtől származik-e, vagy, hogy egyáltalán emberi eredetű-e. Kell-e mondanom: DNS-vizsgálatok nem létezvén a középkorban, csakis a tárgyszerűség látszatába csomagolt bizonyítási formával van dolgunk, ahol a végső döntést ismét csak a tanúk, a megkérdezettek, azaz szóbeli kijelentések nyomán hozta meg a bíróság. Vö. BERND KANNOWSKI:

adott esetben perdöntő is lehetett, de az ügyek túlnyomó többségét a felek és a tanúk vallomásai alapján döntötte el a bíróság.

a) *Eskü*

A perben tett szóbeli kijelentések, a vallomások és az azok megerősítésére tett eskük kiemelkedő fontosságúak voltak. A Szász tükör rengeteg helyen említi ezt a bizonyítási módozatot. Az esküvel megerősített nyilatkozatról (tartományi jog) ezt olvassuk:

„Aki kezesként vagy egyéb minőségben kötelezettséget vállal valamiért, azt teljesítse is, amit pedig megígér, azt megbízhatóan tartsa be. Ha azonban később vitatni akarja bármelyiket, akkor eskütétellel megvonhatja ellenfelétől mindazt, amire nem bíróság előtt vállalt kötelezettséget. Amit azonban bíróság előtt fogadott meg, azt perbeli ellenfele két tanúval rábizonyíthatja, a bíró pedig legyen a harmadik tanú.” (A Szász tükör, 122. p.)

Egy másik eset szabályozásakor arról olvasunk részletes rendelkezéseket, hogy miként kell a bírónak, az ülnököknek a tanúskodásra vállalkozniuk, mi legyen a bizonyítás rendje egy számúzóttal szemben, hogyan történjen a bizonyítás a tanúkkal azzal szemben, akit tetten értek valamely bűntény elkövetésén?

„1. [Amit a bíróság által kell bizonyítani, amellet a bíró a királynak tett hűségesküjével kötelezze el magát, majd utána az ülnökök, valamint az összes többi tárgyalásra kötelezett is ugyanezt tegye saját esküjével.]

2. [Ha azonban egy körzeti számúzóttat, akit nem nyilvánvaló bűncselekmény elkövetésekor fogtak el, bíróság elé visznek, majd földre ültetést kérnek ellene, de ő vitatja, hogy a bírósági számúzetés alatt áll, akkor a leültetés előtt a bíróval és a tárgyalásra kötelezettekkel bizonyítsák be a bírósági számúzetés tényét. A panaszos maga nem lehet tanú, ha a bíróság általi bizonyítással étvényesíti igazát.]

3. Ha azonban nevezettet földre ültetik, akkor a panaszosnak kell elsőként esküt tennie az illető ellen, nevezetesen, hogy bűnös abban a tettben, amely miatt számúzték, Isten és a szentek őt úgy segéljék. Majd a panaszos és a tanúi esküdjének arra, hogy az ő esküje tiszta és hamisság nélküli.]

4. [Így esküdjének a panaszos és tanúi egy bíróság által ugyan nem számúzótt, de nyilvánvaló bűncselekmény közben elfogott, bíróság elé állított, és bírósági döntés alapján földre ültetett emberrel szemben is.]

5. [Azt a tanúvallomást azonban, amivel egy embernek a bíróság előtt vagy a bírósággal szemben kell érvényesítenie igazát, ha birtokról vagy tulajdonjogról van szó, az illető tanúi eskü mellett tegyék meg, és nevezett maga is mondja utánuk az esküt.]” (A Szász tükör, 251–252. p.)

Már ennyi példa felemlítése is bőségesen bizonyítja az eskü Szász tükörbeli kiemelkedő perjogi szerepét. A helyzet ebben a tekintetben nem sokat változott a 13. század során, bár a kánoni per által képviselt bizonyítási szemlélet dinamikus térnyerése a Sváb tükör bizonyítási jogában már lassan tetten érhető. A bizonyítás még itt is alapvetően

formális, a tanúk leggyakrabban mint eskütársak lépnek fel a perben, akik pártfogoltjuk – kivel gyakran hűbérjogi viszonyban is állnak, ezért a jogi pártfogás kötelezettségként is megjelenik – számára „szinte erkölcsi bizonyítványt”⁵ adnak. A tanúkkal kapcsolatos szabályokat a Sváb tükör két artikulusban is rögzíti:

„13. Szándékunkban áll felsorolni nektek itt mindazokat, akik tanúk lehetnek. A gyermekek, akik még nem érték meg napjaikat, de már tizennégy évesek. Az asszonyok az olyan ügyekben, és csak ezekben, amelyek a törvényes születés kérdéseire vonatkoznak. Kisfiúk sem lehetnek tanúk, és az olyan emberek sem, akik a butaságukkal jutottak abba a helyzetbe, hogy a vagyonukat a bíróság előtt a rokonaikra, akik egyben a gyámjaik, ruházták át. Továbbá az ostobák, a vakok, a tébolyodottak, a siketek, a némák, a kiátkozottak, a száműzöttek, az eretnekek és a hamisan esküt tevők, akikre bíróság előtt ezt rábizonyították. Közülük senki sem lehet tanú.” (A Sváb tükör, 218.)

„89. A következők a tanúkról szólnak. Az előzőekben elmondtuk, ki lehet tanú és ki nem. Bármelyik ügyben is tanúskodik valaki, ennek fejében ne fogadjon el javakat. A bíró elutasíthatja őt amiatt, hogy javakat ígértek neki. Ha vitatja, hogy javakat ígértek vagy adtak neki, akkor a két ujjával védekezzen, vagy harmadmagával, olyanokkal bizonyítsanak ellene, akik biztosan tudják, hogy javakat ígértek neki, és hogy ő megígérte: elfogadja, vagy elfogadta ezeket. Ha ezt rábizonyítják, akkor fizessen a bírónak egy büntetéspénzt. Ez körülbelül öt schillinget vagy egy fontot tesz ki, továbbá egy évig ne legyen egyetlen férfinak vagy asszonynak sem a tanúja. Nagy gonosztett, ha valaki javakat fogad el azért, mert valakit igaza vagy jogtalan törekvése érvényesítéséhez segít.” (A Sváb tükör, 255–256.)

A bizonyítás alapvetően formális karakterét a legjobban egy tény feltűnő hiánya húzza alá: sehol sem említi a Sváb tükör, hogy a tanúknak olyan személyeknek kell lenniük, akik a bizonyítás tárgyát illetően közvetlen tapasztalat birtokában vannak, vagy legalább hiteles forrásból tájékozódtak. Ezzel szemben pusztán a szavahihetőség részletekbe menő, de teljesen általános szempontjait sorolja fel a jogkönyv. Ennek üzenete teljesen egyértelmű: a lényegében eskütársi minőségben fellépő személyek habitusának kellett kifogástalannak lennie – a konkrét esettel kapcsolatos tárgyi tudásuk ekkor még nem kapott hangsúlyt. A jelen dolgozat szempontjából jelentős az a megállapítás, amit maga az ünnepeelt fogalmaz meg ezzel kapcsolatban: „Ezt Rainer Derschka is észrevette, sőt tovább ment Kannowskival együtt a mi Sváb tükör változatunkban (Langform) nem szereplő 377II. artikulust példaként hozva, amely szerint azt a házasságot az asszony harmadmagával, legalább egy férfivel és egy nővel később egyházi bíróság előtt bizonyítani tudja, amely otthon történt, és nem látta senki, tehát ebben az esetben sem a tényfeltáró tanúk vallomása alapján dönt a bíróság. Mindez azt bizonyítja, hogy a tanúk szerepét illetően még a régi forma jegyében születtek a jogkönyv artikulusai.”⁶ Megjegyzem, az egyházi bíróság előtti bizonyításban már aligha voltak elégségesek azok a tanúk, akik éppen a házasságkötés aktusán nem voltak jelen – bár az érvényesen létrejött házasságról utóbbi tényekre vonatkozó tanúskodásnak már lehetett természetesen a szentszéken is relevanciája.

⁵ A Sváb tükör, 57. p.

⁶ A Sváb tükör, 57. p.

Mintegy kultúrtörténeti kitekintésként vessünk egy pillantást az egykorú Európától délkeletre található Szentföldre, ahol a 11. század végétől ádáz harcok folytak: a keresztes háborúk. Az ide özönlőket a helybeliek a maguk nyelvén 'frandzsoknak' nevezték, amiben a 'frank' szó köszön vissza. Az egykorú feljegyzésekből összeállított történelmi ismereteink máig eléggé egyoldalúak és erősen hiányosak. Elég legyen most annyit megállapítani, hogy a keresztes hódítók harci képességekben bámulatos, az ellenség leplezetlen csodálatát is kiváltó teljesítményt mutattak fel, de a tárgyi és a humán kultúra terén messze elmaradtak az arab civilizációtól. Ez a lesújtó helyzetértékelés vonatkozik a jogintézményekre is.

Az európai kontinens középkori, a német jog keretei között kifejlődött bizonyítási forma mibenlétére, annak korántsem magától értetődő voltára éles fényt vet az egykorú arab kultúra vidékéről származó forrás. A keresztes háborúk korában vagyunk, az egyik, éppen Egyiptom ellen irányuló hadjárat előkészületi tárgyalásáról jegyzett fel egy kortárs – helybéli – szemtanú. A 'frandzs' lovagok kérésére al-Ádid egyiptomi kalifa esküt tesz a velük kötött szerződés megtartására. Már ez a kérés is szokatlannak számított, de ennyi sem volt elég. Amikor mosolyogva esküre emelte az uralkodó selyemkesztyűs kezét, az egyik 'frandzs' követ durván félbeszakította: „Csupasz kézzel kell esküt tenni, a kesztyű jele lehet annak, hogy később meg akarják szegni.” A kalifa erre lehúzta kesztyűjét és csupasz kezét fölemelve szóról szóra megismételte a keresztes lovagok képviselői által diktált eskü szövegét.⁷

Az eskü letételének konkrét formái a német jogokban valóban nagyon fontosak voltak. A Svábtükör tartományi jogában az eskü letételének módjáról ez áll: „Az esküket Istenre, a szentjeire és a szent evangéliumra, valamint egy felszentelt oltárra és keresztre tegyék le. A kezünket az Ég felé is nyújthatjuk, és tehetünk esküt Istenre és a szentekre. Így kell tehát esküdni.” (170b, A Sváb tükör, 297. p.) Arra nézve, hogy az esküvé keze fedetlen kell, hogy legyen, magam eddig nem találtam adatot, de cseppet sem elképzelhetetlen, hogy lehetett ilyen *usus*. Ha meggondoljuk, az eskü kiemelkedő jelentőségével kapcsolatban létezett rengeteg szabály mindig a tartalmi szempontokat rögzíti, ami természetesen is, de azt is tudjuk, hogy rengeteg formai előírást is szigorúan be kellett tartani; a források nem említik ugyan a kéz fedetlenségét, de lehet, hogy ezt magától értetődőnek vették.

b) Istenítéletek

Az istenítéletnek (*ordalia*) nevezett bizonyítási formák jellemezték talán legmarkánsabban a hagyomány szabta bizonyítási rendet a középkori Európában. Alkalmazásukra rendszerint akkor került sor, ha a rendes bizonyítási eszközök kudarcot vallottak. Ez szó szerint meg is fogalmazódott a Szász tükör egyik cikkelyében: „Istenítéletet azonban csak akkor szabad egy ügy miatt alkalmazni, ha más bizonyítékokkal nem deríthető ki

⁷ AMIN MAALOUF: *A keresztes háborúk arab szemmel*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002 (a továbbiakban: Maalouf 2002), 279. p. A libanoni származású kiváló francia írónak már több munkája megjelent magyarul (Taniosz sziklája, Levantei kikötők, Szamarkand) melyek mindegyike tartalmaz jog- és társadalomtörténetileg rendkívül értékes adatokat.

az igazság.”⁸ Nagyon jellemző a korabeli jogfelfogásra, hogy ilyen esetekben sem torpant meg tehát – szöges ellentétben például a mai hozzáállással – az igazságszolgáltatás gépezete, egy büntetőjogi tárgyú perben például nem azzal zárták le az eljárást, hogy ’bizonyítékok hiányában’ felmentették a vádlottat, hanem a jogvitát mindenképpen el akarták dönteni – még hozzá egyértelmű módon. A középkor emberének vallásos világképébe jól illeszkedett az a megközelítés, hogy az igazságos és mindentudó Isten segítségét igénybe vegyék, ehhez csak alkalmas szituációt kellett teremteni. A meglehetősen irracionális és abszurd helyzetek végeredménye valóban mindig egyértelmű volt, minek folytán megszülethetett a végérvényes *verdict*. A változatos formákat öltő és az archaikus népi vallásos tudat elemeiből építkező istenítéletek, melyek alkalmazását a IV. lateráni zsinat (1215) óta tilalmazta az egyház, helyet találtak a német jogkönyvekben is.

A Szász tükör hűbérjogi részében egy helyen, birtokjogi vitában szerepel a ’vízpróba’, és a tartományi jogban is felbukkan. Két gyakori közbűntettel kapcsolatban olvasuk: „Akik rablás vagy lopás büntette miatt már elveszítették jogukat, nem bizonyíthatják ártatlanságukat eskütétellel, amennyiben másodszer is ilyen bűncselekménnyel vádolják meg őket; háromféle választási lehetőségük marad: vihetnek kezükben [izzó] vasat, vagy könyékig belenyúlhatnak egy forró vízzel teli üstbe, vagy megvívhatnak egy bérharcossal.”⁹ A vízpróbáról, mely kétféle lehetett, még egy helyen olvasunk a tartományi jogban, szintén birtokvita kapcsán: „Ha a környékbeli lakosok előtt nem ismertes, hogy kié a kérdéses birtok, akkor a döntést a vízpróba segítségével lehet meghozni, vagy pedig a panaszos és bepanaszolt tegyen esküt arra, hogy helyesen mutatták be: miként az övék a birtok. Ehhez a bíró bocsássa rendelkezésre a törvényszolgáit. Mindazt, amire mindketten megesküsznek, egyenlően osszák meg közöttük.”¹⁰ Megállapítható, hogy Eike von Repgow művében már nem központi jelentőségűek az istenítéletek.

A Sváb tükörből sem tűntek el azonban még az istenítéletek, a bizonyítás rendje igen nagy mértékben megegyezik a Szász tükörben írtakkal. A fentebb említett, rablókkal és tolvajokkal kapcsolatban Szász tükörbéli rendelkezések szinte visszahangoznak: „Ha nincsen se tanú, se bizonyíték, akkor az esküjüket ne fogadják el úgy, mint egy jámbor emberét. Adjanak nekik három választási lehetőséget: a vízpróbát, izzó vas vitelét vagy nyúljanak könyékig egy forró vízzel teli üstbe. Ha az illető ezekkel bebizonyítja az ártatlanságát, akkor mentesül az ítélet alól.”¹¹

Az istenítéletek időben legtovább fennmaradt formája volt a párbaj. A Sváb tükör több helyen is említi.¹² A jogos önvédelemmel kapcsolatban nagyon részletes szabályozást ad a Sváb tükör, melyben a párbaj is szerepet kap:

„Egy férfi nappal vagy éjjel találkozik egy másikkal, és az egyik megtámadja a másikat, de senki sincs jelen, továbbá nem látja senki az esetet. A támadó üldözi a másikat, aki ki akar térni előle és szeretne megszökni. A támadó ütni kezdi, a másik pedig védekezik. Mivel a támadó nem hagyja elmenekülni, a másik jogos önvédelemből megöli.

⁸ A Szász tükör, Hj. 40 3, 286. p.

⁹ A Szász tükör, Tj. I 39, 139–140. pp.

¹⁰ A Szász tükör, Tj. III-21 2, 212–213. pp.

¹¹ A Sváb tükör, Tj. I, 42, 233. p.

¹² A Sváb tükör, Tj. 78, 79, 174, 182, 226, 233, 296, 299, 300, 301, 314 III. Vö. KANNOWSKI 2008, 565. p.

[...] Annak, aki a másikat megölte, parancsolják meg, esküdjön meg, hogy amikor ki akart térni a támadó elől, három lépésre vagy többre visszahátrált, de a másik olyan hirtelen kezdte őt ütni, hogy nem tudott előle elmenekülni, és csak azt követően védekezett, továbbá hogy azt, amit tett, élete jogos védelmében tette. Ha azonban a halott embernek van egy rokona apai oldalról, aki meg akar küzdeni vele, akkor ezt nem tagadhatja meg tőle; kivéve, ha nem egy társadalmi rendbe tartoznak. És ha a halottnak nincsen rokona, aki harcra jelentkezne, akkor ő joggal szabad ember, és bebizonyította az önvédelem jogosságát.”

A fentebbi, hosszabb idézetben az eskü után a párviadalt említi, azaz egy istenítéletet a Svábtükör szerzője. Döntően tehát az eskü döntötte el a jogvitát, a párbaj mondhatni egyfajta ’perorvoslat’ funkciójában tűnik fel, amelynek alkalmazása szemlátomást csak lehetőség, az ítélettel elégedetlen fél javára fenntartva, s abban a korlátozott formában, hogy csak fiági rokonok jöhettek számításba, azonos társadalmi rétegből. Helye lehetett párviadalnak akkor is, amikor a bírósági tárgyaláson nem jelenik meg az egyik fél: „Beim symbolischen überwinden des nicht erscheinenden Gegners durch Schwertstreiche gegen den Wind ist der Schwabenspiegel sogar ausführlicher als die Sachsenspiegelvorlage. Der Schwabenspiegel betont, der Kämpfer möge sich je nach Windrichtung positionieren.”¹³ Teljes mértékben egyetértek Blazovich László értékelésével: „A Sváb tükör bizonyítási eljárását, amint az egész eljárási jogi részét, a Szász tükör formálta, annak talaján nyugszik. Árnyalatnyi eltérések találhatók benne, hiszen az egyes artikulások nem szolgai átvételei az Eike von Repgow által leírt szabályoknak [...]”¹⁴

A már idézett libanoni író könyvében helyet kap az egykorú szemtanú, a művelt emír, Uszáma beszámolója az Európából érkezett hódítók igazságszolgáltatásáról is. Az európai jogi terminológia által ’istenítéletnek’ nevezett bizonyítási forma kétféle változatáról is olvashatunk itt: a párbajról és hidegvíz próbáról. Adjuk át a szót a kortárs, döbbszemtanúnak:

„Nábluszban különös látványosságban volt részem. Két embernek kellett egymással megküzdenie. Az ok a következő volt. Muzulmán banditák feldúltak egy szomszédos várost. Az egyik parasztot azzal gyanúsították, hogy tanácsaival segítette a rablókat. Elmenekült, de nemsokára kénytelen volt visszatérni, mert Fulkó király bebörtönöztette a gyermekeit. »Légy hozzám kegyes – kérte a paraszt a királyt –, engedd meg, hogy megmérkőzhessem a vádlómmal.« A király akkor így szólt a feldúlt város hűbérurához: »Hívasd ide az ellenfelét!« A földesúr kiválasztott egy kovácsot a város lakosai közül, és azt mondta neki: »Te fogod megvívni a párbajt.« A földbirtokos nyilván nem akarta, hogy az egyik parasztja odavesszen, hiszen annak a termés láttá volna kárát. Ezért választotta kovácsot. Fiatal, erős ember volt ugyan, de akár járt, akár ült, minduntalan inni kért. A vádlott, egy bátor öregember erre ökölbé szorította a kezét, jelezve, kész a küzdelemre. Az öregúr, Náblusz kormányzója közelebb lépett, mindkettőnek átnyújtott egy-egy lándzsát és pajzsot, s a nézőket a küzdők körül sorakoztatta fel.

Elkezdődött a párharc. Az öregember hátrébb szorította a kovácsot, betaszította tömegbe, majd visszatért a kör közepére. Ezután úgy elfajult a verekedés, hogy az ellenfe-

¹³ KANNOVSKI 2008, 565. p.

¹⁴ A Sváb tükör, 58. p.

lek hamarosan egyetlen véres hústömeget alkottak. A küzdelem sokáig tartott, hiába siettette az ögróf a végkifejletet. [...] Végül az öregember elfáradt, és a kovács elővette mesterségbeli tudását: mintha kalapács lenne a kezében, egyetlen csapással letaglózta az öreget. Aztán a háta mögé térdelt, és megpróbálta az ujjával kinyomni a szemét, de ez nem sikerült, mert az öreg arcát már teljesen elborította a vér. A kovács akkor ismét felkelt, s egy lándzsadőfessel végzett az ellenfelével. A holttest nyakára azonnal kötelet hurkoltak, ezzel vonszolták oda a bitóhoz, és fölakasztották rá. Ebből a példából is láthatjátok, mit jelent a frandzsoknál az igazságszolgáltatás!”¹⁵

Nincs okunk kételkedni a forrás szavahihetőségében, hiszen az *accusatorius* per egyik jól ismert elemét írta le a tudós emír. Közbeszúrt értelmező megjegyzéseivel esetleg vitatkozhatunk (hogyan vajon egy paraszt vagy egy kovács számított-e nagyobb értéknek a földesúr szemében), de a vitát eldöntő párviadalnak bizony egy jól ismert példája elevenedett meg lelki szemeink előtt. A párbajt nem kellett feltétlenül személyesen megvívni, az ’esélyegyenlőségnek’ is legfeljebb annyiban kellett érvényesülnie, amennyire az addig feltárt tényállás valószínűvé tette a vitás felek közötti igazságosság arányát. Akinak oldalán tehát valószínűbbnek tűnt az igazság megléte, jogosan vehetett igénybe erősebb, a párbajt nagyobb eséllyel megvívó ’bajnokot’. Esetünkben egy öreg paraszt és egy részeges, de fiatal és erős kovács állt egymással szemben. Egyikük sem gyakorlott fegyverforgató, így józan mérlegelés alapján a kovács állt győzelemre – ami be is következett. Ráadásul a rituáléhoz már kevésbé illő módon még ellenfele szemét is ki akarta tolni, de sikertelenül. A holttestet felakasztották, jelölve annak, hogy az igazság diadalmaskodott, hiszen a vereség folytán bűnösnek bizonyult gonosztevő büntetése amúgy is a halál lett volna. Ebben az esetben még megkockáztathatjuk azt e feltevést is, hogy bűnösnek gyanított (vélelmezett) paraszttal szemben a tömeg bosszúszomját is alkalmasabb módon elégitették ki ezen a módon, mintha csak ’pusztán’ halálra ítélik és kivégzik, ráadásul jóformán bizonyítékok nélkül.

A témához illő leírásnak még nincs vége, mert a vízpróba leírását is elszörnyülködve jegyezte fel Uszáma. Leírása azért is fontos jogtörténeti adat, mert a germán eredetű jogi kultúra talaján Európában alkalmazott vízpróbákat rendszerint természetes vizekben hajtották végre. Persze, Európa hasonlíthatatlanul bővízűbb Palesztínánál, de hogy a frankok mégis ezt a bizonyítási eszközt alkalmazták, mondhatni mesterséges közegben, az azt mutatja, hogy messzemenően elkötelezettek voltak e módszer iránt.

„Felállítottak egy hatalmas, vízzel töltött hordót. A gyanúsított fiatalembert gúzsba kötözték, kötelet hurkoltak át a hóna alatt, majd beemelték a hordóba. Ha ártatlan, mondták, elmerül a vízben,, s a akkor a kötéllel kihúzzák. Ha bűnös,, nem lesz képes lebukni a víz alá. A szerencsétlen kétségbeesetten erőlködött, hogy a víz teljesen ellepje, de hiába. És akkor lesújtott rá a frandzsok kegyetlen törvénye, átkozott legyen mindelestül! Egy-egy átizzított ezüst dárdahegyet döftek mindkét szemébe, megvakították.”¹⁶

Az európai jogtörténetből jól ismert felfogás szerint az ártatlant befogadja a víz, az őselem – igaz, annak árán, hogy az érintett személye rendre megfullad. A bűnöst azonban kiveti a víz. Ez a sajátos logika mentén széltében alkalmazott bizonyítási eljárás olyannyira elterjedt volt az öreg kontinensen, hogy még a 18. század elején lezajlott

¹⁵ MAALOUF 2002, 224–225. pp.

¹⁶ MAALOUF 2002, 225. p.

szegedi boszorkányperben is alkalmazták... Az arab emír csodálkozással vegyes megdöbbenése mindazonáltal teljesen érthető. Európában a 12. században még bizony ilyen módon 'találtak ítéletet', míg az egykorú arab kultúrában már lényegesen fejlettebb perrend érvényesült: a nagy tekintélyű kádi előtt vádbeszédek, védőbeszédek hangzottak el, majd következtek a tanúk, akiknek vallomásai tárgyszerű bizonyítékként kerültek értékelésre. A két eset egy kevésbé fontosnak tűnő, mégis 'szembeötlő' eleme a párviadalban csak megkísérelt, a második példában már végső büntetésként alkalmazott szemkioltás. Sajnos, nem tudjuk, csak valószínűsíthetjük, hogy ez a büntetési nem a konkrét példabeli társadalmi csoport gyakran alkalmazott szankciója lehetett.